

Ömer Faruk Çolak
İktisat Toplum Dergisi Editörü
ofc1962@gmail.com

Enflasyonun Dinamikleri ve Tarım Sektörü

Enflasyon, makroekonominin temel sorunlarından birisidir. Özellikle Türkiye gibi uzun yıllar yüksek oranlı enflasyon ile yaşayan ülkeler için rahatsız edici bir sorundur. İktisatçılar teorik gelişmelerden yola çıkarak farklı endeksler üretseler de, sonuçta halk için enflasyon tüketim sepetindeki üç mal grubu - gıda, kira ve ulaştırma- üzerinden değerlendirilmektedir. Onlar için elbette gıda enflasyonu ilk sırada yer almaktadır. Bundan dolayı olsa gerek kimi zaman gıda enflasyonu "halkın enflasyonu" olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Bu yıl Ocak ayının sonuna doğru ailece Barcelona'ya gitmiştik. Dönüş günü havaalanına gitmek için yola koyulduk, meşhur meydanları Placa de Catalunya'ya geldik. Trafik tıkanmıştı. Oğlum arabadan indi, ne oluyor diye bakmaya gitti. Döndüğünde "Gösteri var." dedi. Biz de indik, bari gösteriyi izleyelim dedik. Gösterinin içine dalmaya korkmadık. Ne de olsa Avrupa ülkesindeyiz, polisten cop ve gaz yemeyiz, diye düşündük. Nitekim öyle oldu. Gösteriyi yapanlar çiftçilerdi; yüzlerce traktörle şehri baştan başa geçiyorlardı. Yarım saat sonra yol açıldı, biz de yeniden yola düştük. Sonra, İspanya'ya beraber geldiğimiz aile ile birlikte düşündük; Türkiye'de çiftçiler böyle bir gösteri yapsa ne olur? Yanıtı siz

benden daha iyi biliyorsunuz.

Bu anıyı paylaştım, çünkü dünyanın her yerinde tarım sektöründe çalışanlar dertli. Sektöre yönelik bazı ülkeler ciddi politikalar ürettiler (Almanya, Hollanda gibi), bunların olumlu sonuçlarını da aldılar.

Ancak, tarım sektörünün sorunları yıllarca birçok ülkede göz ardı edildi. Belki de bundan dolayı, bugün Dünya Açlık Endeksi'ne göre, tüm ilerlemelere rağmen dünya genelinde hala 800 milyon insan açlık çekmektedir (<http://ghi.ifpri.org/>). Afrika ülkelerinin birçoğunda halk açlık sorunu ile karşı karşıya bulunmaktadır. Ne yazık ki, bu ülkeleri yönetenler açlık sorununa çözüm bulmak yerine, hala ülkelerinde etnik ve dinsel çatışmaları körüklemekle meşgulüdür. Diğer yandan tarım iktisatçılarına bakarsanız

dünyada açlığın olmaması gerekiyor. Çünkü gezegenimiz, o kadar hoyratça kullanıldığı halde, hala 7 milyarı bulan nüfusu besleyebilecek durumda .

Kimi ülkelerde ise gıdaya ulaşımı engelleyen olgular nedeni ile, bir grup insan çoğu yiyeceği vitrinlerde görüyor. Gelir düşüklüğü ve gıda enflasyonu, yetersiz beslenmeye kaynaklık ediyor. Türkiye de bu ülkeler arasında. Halk, gıda fiyatlarının yüksek olması ve yetersiz gelir nedeni ile dengeli beslenemiyor. Tüketici, fiyatlardan şikayet ederken üretici de yeteri kadar kar edemediğinden, zarar ettiği için artık çiftçi/tarım üreticisi olmaktan vazgeçeceğini söylüyor. Sıradan yurttaş bile bu durumu sorgulamaya, son günlerde de özellikle domates fiyatları üzerinden yapmaya başladı. Ben de bu sorgulamaya katıldım.

TÜİK, Haziran ayında domatesi %41,93 ile fiyatı en fazla düşen mal olarak açıkladı. Şeytan azapta gerek diyerek domates fiyatı olarak neyi aldığını araştırdım. TÜİK Haziran ayında ortalama domates fiyatını 2,09 TL olarak almıştı. Üşenmedim hafta sonu beş markete ve iki pazara gittim. Domates fiyatı 2,5 TL ile 6 TL arasında idi. Kendi kendime "Keşke TÜİK bu fiyatları aldığı marketlerin, halk pazarlarının adını da verse, biz de domatesi oralardan satın alsak." dedim.

Uzun bir giriş oldu. Artık tarım sektörü ve enflasyon ilişkisinin üzerine gidebiliriz.

Enflasyonun Nedenleri ve Tarım Sektörü

Temmuz ayı enflasyon oranı birkaç gün önce açıklandı. Aylık enflasyon %0,15 olurken, yıllık enflasyon yeniden tek haneli rakama geriledi ve %9,79 oldu. Yıllık gıda enflasyonu ise %10,07 düzeyinde gerçekleşti. Yazılı ve görsel medyada ekonomi köşelerinde bu sonuçlar elbette birinci haber oldu. İktidar

yanlısı gazeteler başlıklarını "Enflasyonda Büyük Başarı" diye atarken, artık birkaç tane kalan muhalif gazete ve TV kanalında (TELE 1'in dışında muhalif TV kalmadı gibi) ise "Enflasyon Hala Çok Yüksek" gibi bir başlık atıldı.

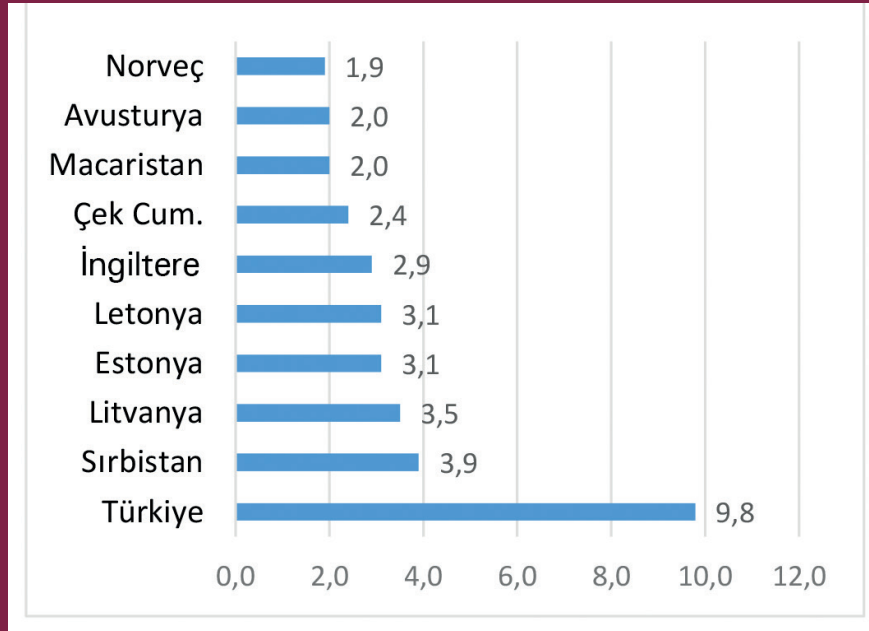
Biz bu yazıda daha farklı bir analiz yapalım. Önce enflasyon ile ilgili birkaç ayrıntıya girelim, sonra da "Enflasyonun dinamikleri, kaynakları nelerdir?" sorusuna yanıt arayalım istedikim.

Enflasyonun Dinamikleri

Önce enflasyon oranına ilişkin verileri diğer ülkelerle kıyaslayarak verelim. Türkiye, dünyada enflasyon oranının yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Özellikle ana dış ticaret ortaklarımıza göre enflasyon oranı kabul edilemez bir noktadadır. Örneğin; enflasyonun AB ortalaması %1,4. AB ülkeleri içinde en yüksek enflasyon oranına sahip olan ülke %3,9 ile Sırbistan. AB'nin lider ülkelerinden Almanya'da enflasyon oranı %1,5, Fransa'da %0,8 kadar gerilemiştir.

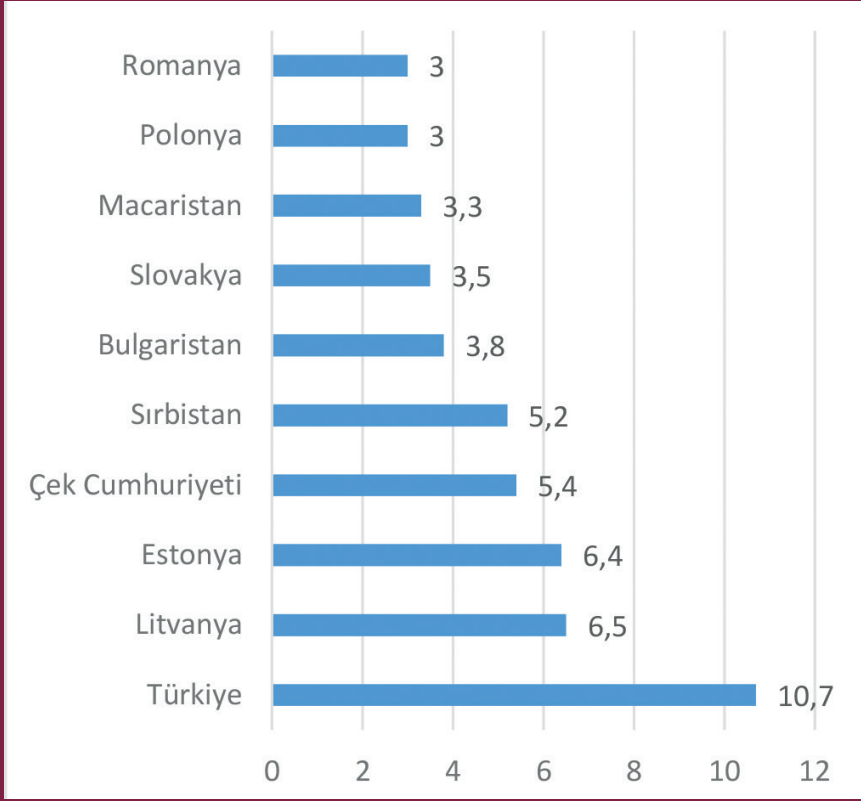
Türkiye'de gıda enflasyonu da birçok ülkenin üzerinde seyrediyor. Bundan dolayı da enflasyon ortalaması tüketicinin canını çok yakmaktadır. Temmuz

■ Grafik 1: Yıllık Enflasyonda İlk 10 Ülke: AB ve Türkiye*

Kaynak: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_manr&lang=en ve TÜİK. *Oranlar Türkiye için Temmuz 2017, diğer ülkeler için Haziran 2017 itibari ile verilmiştir.

■ Grafik 2: Yıllık Gıda Enflasyonu, AB ve Türkiye

Kaynak: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=prc_hicp_manr&lang=en ve TÜİK. *Oranlar Türkiye için Temmuz 2017, diğer ülkeler için Haziran 2017 itibarı ile verilmiştir.

ay yıllık gıda enflasyonu %10,7 olan Türkiye, tüm AB ülkelerinin önünde, AB ortalaması ise %1,7'dir.

Şimdi bu küçük saptamalardan sonra gelelim enflasyonun dinamiklerine:

Yıllardır, (24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal'dan beri) bu ülkenin tüketicisine "Çok tüketme enflasyon olur." tekerlemesi öğretilmiştir. Az tüketmesi için ücretler aşağıya çekilmiştir. Bunu kalıcı kılmak için de sendikali işçi sayısı düşürüldü/düşmesinin yolu açılmıştır. Hatta daha ileri gidilmiştir. Türkiye'de birkaç yıl önce bir memur sendikası, toplu sözleşme görüşmeleri sırasında devletin verdiği ücret artışının altında ücret artışı talep etmiştir. Hükümet tabii bu teklifin üstüne atlamış, sendika başkanı da ödülünü almış ve milletvekili koltuğuna kavuşmuştur.

Yakın dönemde OHAL, terörü yok etmek için ilan edildiği halde, grev ertelemelerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Çalışanların üzerindeki tüm baskılara rağmen, yine de enflasyon oranı %5'in altına çekilememiş, enflasyon oranı hedef enflasyon

oranının üzerinde gerçekleşmiştir.

Bu yapılanma nedeni ile ücretlerin enflasyon üzerinde talep yönlü olası baskısı azalmıştır. Aslında ücretlilerin enflasyon üzerinde yarattığı baskı daha da azalabilirdi. Bunu engelleyen finansal serbestleşmenin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan, bankaların ücretlilere (tüketicilere) yönelik ihtiyaç, araç ve konut kredisi plasmanları olmuştur.

"Enflasyon, ücretlilerin talebinden kaynaklanmıyor ise, neden yüksek düzeylerde seyrediyor?" sorusuna verilecek yanıt, enflasyonun bir başka üretim maliyetinden kaynaklı olabileceğidir.

Burada öne çıkan ilk maliyet unsuru, üretimde kullanılan ara malı maliyetlerinde artışlara yola açan döviz kuru artışlarıdır. İkinci sırada ise tüketici fiyatlarını yukarı çeken dolaylı vergi (KDV, ÖTV) artışlarıdır.

TCMB istediği kadar başarılı para politikası uygulaması, ara malı fiyatları üzerinde etkili olamamaktadır. Örneğin; TCMB sanayi sektörü için birincil girdi olan enerji fiyatlarını kontrol edememektedir. Yine vergi düzenlemeleri de TCMB'nin denetiminde değildir.

Türkiye'de tasarruf oranı düşüktür; yani Türkiye, ödünç verilebilir fon arzı düşük olan bir ülkedir (TÜİK bu oranı Eylül ayında uygulamaya başladığı yeni GSYH hesaplama yöntemi ile yüzde yüz artırma başarısı gösterse de, bu ne kurlara ne faiz oranına yansdı.), dolayısıyla ülke yurtdışından gelen sermaye hareketlerine bağımlıdır. Bu yapısal kırılganlık, TCMB'yi döviz kurları karşısında savunmasız bırakmaktadır. Yani Türkiye'de

■ Tablo 1:Tahıl, Pirinç ve Bakliyatta Kişi Başına Tüketim ve Yeterlilik 2015-2016

	Tahıllar Toplam	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Yulaf	Pirinç	Kuru Fasulye	Nohut	Kırmızı Mercimek	Yeşil Mercimek
Kişi başına tüketim (kg)	199,7	182,9	1,0	1,5	13,1	1,3	9,5	3,4	5,2	4,8	0,5
Yeterlilik derecesi (%)	110,2	113,6	106,5	102,8	105,0	99,3	69,9	82,6	98,1	81,6	43,1

Kaynak: TÜİK veri tabanı.

döviz kuru artar-enflasyon artar ilişkisi şu an için geçerliliğini koruyor.

Enflasyonun artmasında başı çeken özellikle işlenmemiş gıda, ulaştırma ve konut grubu fiyat yükselişlerinde maliyetler kadar piyasa yapısı da rol oynamaktadır. Piyasa yapısının işlenmemiş gıda sektörü ile işlenmiş gıda (gıda imalatı) sektörü açısından irdelediğimizde ilginç bulgular ortaya çıkmaktadır.

Tarım sektöründe uzun yıllardır maliyet, daha doğrusu kar sorunu bulunmaktadır. Özellikle 2001 yılında uygulamaya sokulan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” ile birlikte tarım sektöründe adeta tasfiye süreci başlatılmıştır. Bu süreç halen devam etmektedir. Nitekim 2000 yılında GSYH içinde tarım sektörünün payı %11,9 iken, 2016 yılında bu pay %6,1’e gerilemiştir. Yine toplam istihdam içinde tarım sektörünün payı 2000 yılında %36 iken, bu oran 2016 yılı sonunda %19,5’e kadar gerilemiştir.

Elbette ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki artış ile birlikte tarım sektörünün GSYH ve istihdam içindeki düşüşü olağandır ancak, bu, ülkemizde sağlıklı bir şekilde olmamıştır. Tarım sektöründeki çözülme mülksüzleşme ile birlikte gelmiştir. Tarım sektöründe üretim maliyetlerindeki artışa paralel bir seyir izlemeyen kar oranları tarım sektöründe mülk sahiplerinin, mülklerinden vazgeçip, kente göç etmesine ve kentlerdeki kayıtdışılığa eklenmesine neden olmuştur (Nesli Çölgeçen’in yönettiği, Züğürt Ağa filmi aslında bu mülksüzleşmeyi anlatmaktadır). Bu süreçte hükümetlerin izlediği tarım politikaları kırdan kente itici bir faktör işlevi görmüştür.

Bu sakat yapısal önlemlerin neticesinde de ekilen arazi alanı azalmaya başlamış, bu da doğal olarak üretime yansımıştır. Bugünlerde ithalat vergilerindeki indirimle gündeme gelen tahılların mevcut üretim ve fiyat düzeyi bundan dolayı sürpriz değildir. Örneğin; 2000 yılında buğday üretimi için 94 milyon dekar alan

■ Tablo 2: Gıda İmalatı Sanayinde Yoğunlaşma*, 2015 Yılı

Sınıf	CR4	CR8	H- Endeksi	Girişimci Sayısı	Yoğunlaşma Derecesi
-Bira imalatı	100,00	100,00	0,5773	5	Çok yüksek
-Margarin ve benzeri yağların imalatı	97,78	100,00	0,4584	5	Çok yüksek
-Şeker imalatı	94,50	99,11	0,3428	12	Çok yüksek
-Dondurma imalatı	89,40	95,41	0,2808	267	Çok yüksek
-Patatesin işlenmesi ve saklanması	83,62	96,63	0,3443	26	Çok yüksek
-Tütün ürünleri imalatı	81,68	94,97	0,2250	31	Çok yüksek
-Kahve ve çayın işlenmesi	70,89	79,88	0,1899	260	Çok yüksek
-Peksimet ve bisküvi imalatı; dayanıklı pastane ürünleri ve dayanıklı kek imalatı	68,16	81,71	0,1388	2 877	Yüksek
-Nişasta ve nişastalı ürünlerin imalatı	62,69	94,26	0,1382	19	Yüksek
-Makarna, şehriye, kuskus ve benzeri unlu mamullerin imalatı	51,66	74,19	0,0905	76	Yüksek
-Üzümden şarap imalatı	50,12	63,63	0,0970	143	Yüksek

Kaynak: TÜİK veri tabanı.

ekiliyor iken, 2016 yılında ekilen alan 76,7 milyon dekara gerilemiştir. Böylece üretimde 21 milyon tondan, 20,6 milyon tona gerilemiştir. Gerilemenin sınırlı olmasında toplam faktör verimliliği rol oynamıştır.

Bu tabloya rağmen tahılda yeterlilik oranı (arz-kullanım tablolarından hareketle hesaplanan) 2016 yılı itibarı ile %110,2, buğdayda %113,6 düzeyindedir. Buğdayda çok uzun süredir kalite sorunu nedeniyle ithalat yapılmaktadır. Arz- kullanım tablolarına göre yeterlilik oranları %100 altında olanların başında bu gruba dahil olmayan pirinç ve bakliyatlar gelmektedir. Pirinçte kişi başına tüketim 9,5 kg, yeterlilik oranı ise ancak %69,9'dur. Kuru fasulyede ortalama tüketim 3,4, nohutta 5,2 kg ve yeşil mercimekte yarım kiloya kadar düşmüştür. Türkiye artık hiçbir bakliyat ürününde kendi kendine yeter bir ülke değildir.

Her ne kadar çok sayıda tarım ürünü üreticisi olsa da, gıda sektöründe üretici ile tüketici karşı karşıya gelmemektedir. *Gıdada fiyatları birkaç toptancı ve kentlerdeki az sayıdaki market dediğimiz satıcılar belirliyor. Özellikle büyük kentlerde gıda ürünü aldığınız çok sayıda market varmış gibi gözüküyor, ancak çoğu aynı firmanın market şubeleridir. Yani bu piyasa oligopolisttir. Bundan dolayı da lider firmalar/marketler fiyatları belirlemekte, diğer küçük firmalar da (bakkallar, manavlar) onları takip etmektedir.* Bakkalın market ile rekabet edebilme şansı hiç yoktur. Market (lider firma) piyasada öyle bir baskı kurmuştur ki, tedarikçinin küçük firmaya daha düşük bir fiyattan mal temin etmesi mümkün değildir. Halkın ifadesi ile tarlada 75 kuruş olan domatesin fiyatının büyük kentlerde 4-5 TL olmasının nedeni de kurulan bu mekanizmaya da pazarlama kanalıdır. Devlet burada regülasyona (düzenleme, kurallar) giderek bu oligopolist yapıyı kırabilirdi ancak, Türkiye'de AKP iktidarı bilinen/görünenin tam aksine, tercihini lider firmalardan yana kullanmış, hatta deregülasyona (kuralsızlaştırmaya) gitmiştir.

Bunun neticesinde de bazı işlenmiş gıda ürünlerinin imalatında da ciddi yoğunlaşma ortaya çıkmıştır. Vermiş olduğum Tablo 2'de bu durum net bir şekilde

gözlemlenmektedir. Gıda imalatında en az 11 sektörde yoğunlaşma ya çok yüksek, ya da yüksek düzeye ulaşmıştır.

Sonuç

Türkiye'de enflasyonu sadece talep yönü ile, parasalcı bakış açısı ile ele alan politikaların sürdürülebilirliği kalmamıştır. Enflasyonun maliyet kaynaklı hale dönüşümü özellikle son iki yıldır öne çıkmaya başlamıştır.

Gıda enflasyonu TÜFE endeksindeki %21,77 ağırlığı nedeni ile enflasyon oranını belirlemede anahtar değişken konumundadır. Gıda enflasyonun yüksek düzeylerde seyretmesinde bir çok üründe yetersiz üretim yapılması belirleyicidir. Ancak, bunun dışında pazarlama kanalları kullanılarak yaratılan oligopolist piyasa yapısı da enflasyon oranını yukarı çekmektedir.

Devletin tarım sektöründe regülatör görevinden vazgeçmesi, lider firmalara tarım ürünlerinin fiyatını belirleme gücü vermiştir. Üretici birliklerinin etkisizleştirilmesi ve kooperatif mekanizmasının yok edilmesi, tarımsal ürün üreticilerini bu firmalara mahkum kılmıştır. Bu durum çiftçiyi üretici olmaktan çıkarmakta, toprağını satarak mülksüzleşmesine neden olmaktadır. Mevcut politikaların bu şekilde devam etmesi halinde marketler, dikey büyüme yoluyla aynı zamanda üretici konuma gelecek, bu durumda fiyatlar daha da yukarı çıkacaktır. Hükümetin uyguladığı ithalat ve vergi politikası da bu süreci daha da hızlandıracak gibidir.

*Yoğunlaşma oranları, girişimlerin ciro değerleri kullanılarak hesaplanmaktadır. CR4 yoğunlaşma oranı (Concentration Ratio), bir ekonomik sınıfta en büyük ciroya sahip 4 ya da 8 girişimin ciroları toplamının, o ekonomik sınıftaki toplam ciro değerine bölünmesiyle bulunur. Herfindahl (H) endeksinde ise girişimlerin tamamının ciro payları gözönüne alınır. Endeks 0 ile 1 arasında değerler alır. Faaliyet sınıfı altında tek girişim varsa en yüksek değer olan 1'e ulaşır, girişimler eşit büyüklükte ise en küçük değeri olan 1/n'ye olur. Endeks değeri 1'e yaklaştıkça yoğunlaşma yüksek demektir.